

УДК 930.25:35.077.1

Т. М. Білушак, С. В. Шеломенцев-Терський

АНАЛІЗ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ГРОДСЬКИХ ТА ЗЕМСЬКИХ СУДІВ, СЕЙМИКІВ З ПИТАНЬ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ МІСТА ЛЬВОВА XVI–XVIII СТ.

У статті здійснюється історико-документознавчий аналіз архівних матеріалів гродських та земських судів, сеймиків з питань обороноздатності міста Львова XVI–XVIII ст. Судові акти, що стосуються історії Львова, знаходяться у двох фондах львівських земських та гродських актів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. Автори на основі архівних джерел опрацювали комплекс документів, які дають певне уявлення про становище міста в ході війн різних періодів та ведення оборони міста.

Ключові слова: архівний документ, судові акти, сеймиківі акти, гродські акти, земські акти.

Проблема систематизації та розкриття змісту певної частини історичних джерел має виняткове значення, що формулює та встановлює для сучасного дослідника нові наукові цілі та завдання для їх вирішення, а також вносить свій неоціненний вклад у розвиток історичних наук, документознавства та архівознавства.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що архівні документи є важливим елементом для аналізу та опрацювання до вивчення та вирішення певних питань із обороноздатності міста Львова XVI - XVIII ст.

Метою статті є історико-документознавчий аналіз документів гродських та земських судів і сеймиків, щодо оборони Львова XVI–XVIII ст., із збірок Центрального державного історичного архіву в м. Львові.

Незважаючи на значну кількість опублікованих наукових джерел, існує чимало “білих плям” стосовно становлення оборонного комплексу середньовічного Львова. Разом із виявленням нових документів з цього питання виникає необхідність комплексного дослідження обороноздатності Львова в документах гродських та земських судів, сеймиків, які на даний не є систематизовані і до кінця не вивчені. Цим і зумовлена актуальність пропонованої статті.

Історія діяльності земських і гродських канцелярій та джерелознавчий аналіз документів, що їх вони продукували, були предметом вивчення як українських, так і польських істориків. Наявний нині відповідний науковий доробок, що знайшов відображення у великій кількості робіт, загалом дає змогу скласти уявлення про те, як створювалася документація гродських і земських установ, які існували в різний час, про її різновиди та їх джерелознавчу вартість [1–4]. Однак розробка цієї проблематики ще не сягнула того рівня, що передбачає аналіз документального комплексу вирішення окремих конкретних дослідницьких завдань.

Особливо слід відзначити роботи О.Купчинського, які торкаються історії створення науково-довідкового апарату до фондів судово-адміністративних установ, висвітлення і аналізу змісту невідомих староукраїнських грамот XIV- XVI ст. [2].

У 1435 р. на землях колишньої Галицько-Волинської держави було введено польську судову організацію – земські і гродські суди. Гродський суд мав канцелярію, яка урядувала постійно, а канцелярія земського суду діяла тільки як допоміжна одиниця під час земських років, а самостійно – в коротких періодах після і перед роками, під час так званого відкриття книг (*positio actorum*) [5, с. 9].

Масовим джерелом до вивчення історії Львова є судові акти. Йдеться про міські, земські, гродські і трибунальські судові книги. На перший погляд може видатись, що цей тип джерел є малоінформативним для дослідження військової справи у Львові. Однак і тут пошукова робота серед розрізнених за своїм типом і змістом документів може дати цікавий матеріал для дослідження. Судові акти, які включають документи, що стосуються історії Львова знаходяться у двох фондах львівських земських та гродських актів Центрального державного історичного архіву у м. Львові. Більшість документів міститься у фонді № 9 – “Львівський гродський суд”, що включає 1698 справ за 1440-1786 рр. Менш інформативними є матеріали з фонду № 10 – “Львівський земський суд”, який налічує 491 справу за 1446-1784 рр. [6, с. 61-63]. Всю судову документацію в гродському суді вели писарі, які разом із старостою, підстаростою і суддею теж були членами суду. Основними юридичними документами, які найчастіше використовувалися в гродському судочинстві, були записи в актових книгах, які в свою чергу, поділялися на записи різних заяв і акти судових розслідувань та судові позови [7, с. 451].

Особливості діловодства у гродському суді передбачали той факт, що акти, які стосуються військової справи у Львові трапляються у двох екземплярах, адже більшість актів велися за подвійною діловодною системою. Акти записували спочатку “начорно”, в “книги протоколів” за скороченою схемою, без вступних і кінцевих формул, а пізніше переписували у чистові книги, так звані книги індуктів. Таким чином, одну і ту ж справу вносили у книги “протоколів інскрипцій” та “індуктів інскрипцій”, в книги протоколів реляцій і “індиктів реляцій” та ін. [2, с. 20]. Діловодство львівських земської і гродської канцелярії велось латинською мовою. Це було передбачено законом, який почав діяти на території воєводств після ліквідації руського права у 1435 р. і створення судів. Проте латинську мову актів і їх правопис не можна назвати класичними. Особливо терпять правопис часто вживаних українських та інших слов'янських слів, також назв людей, населених пунктів. Латинська мова неподільно панує до 1543 р. Від 1543 р. було дозволено вживати в судах поряд з латинською, польську мову. Дозволяється, зокрема, польською мовою вносити в актові книги позови і

декрети [2, с. 33]. Ось чому чимало реєстрів та реляцій про зловживання польських військ на стаціях у Львові написані саме польською мовою. Польською мовою простіше було навести перелік зрективованого продовольства, переказати обставини перебування військових загонів у місті. Разом з тим практика написання реляцій на польській мові набуває поширення лише у XVII ст., оскільки до того канцеляристам значно легше було складати акти тією мовою, до якої звикли і яка уже мала віддавна усталену форму викладу ряду юридичних термінів. Українською мовою записи стосовно зловживань та квартирувань військ не велися взагалі.

Гродські судові книги XVII ст. цінні тим, що фіксують реєстри стацій, поборів та збитків, вчинених у результаті переходів регулярних військ через Львів та поблизькі терени. Ці матеріали відображають інформацію про передислокацію військ, їхнє продовольче забезпечення, персональний склад та командування. Також даний матеріал допомагає встановити вплив військових дій на становище Львова та місцевого населення. Окремі акти відображають збройну боротьбу львів'ян із свавіллям регулярних військових формувань Речі Посполитої. Інші документи стосуються проведення військових операцій поблизу Львова у XVII-XVIII ст.

За своєю типологією ці документи включають записи про встановлення місць постоїв і зимівок для регулярних військ, забезпечення їх продуктами і грошми, також про заборону військових перебувати у не призначених для цього властями місцевостях; записи про діяльність державних комісарів у справах військ; постанови про збір податків на користь війська; реєстри данин і податків для війська; оголошення контрибуцій; поквитування про видачу грошей і продуктів військові; записи про свавільні військові ревізії у населення продуктів харчування, грошей під час війн, посполитих рушень і зимових постоїв; реєстри шкод, причинених польськими військами, заяви у суди про знищення сіл і грабіжництво. У матеріалах зафіксовано шкоди у речах, грошах, називаються конкретні постраждалі міщани. Крім того, окремо виокремлено реєстри шкод, спричинені постоями чужоземних військ, записи про напади на околиці міста татар, турків, волохів, шведів та їх руйнівницькі дії; заклики гуртуватися військам проти чужоземних втручань [2, с. 49 – 50].

Акти містять інформацію про організацію збройних сил, метою яких була оборона міста, переліки видів холодної і вогнепальної зброї, повідомлення в справі охорони "граничної фортеці", якою був Львів [8, арк. 22 – 23, 9, арк. 297]. Акти дають певне уявлення про становище міста в ході війн різних періодів, повідомляють про просування ворожих військ у напрямку міста, ведення оборони міста. Інформативними є відомості щодо готовності міщан до військової служби. Окремими документами є універсали про оголошення місць концентрації військ із закликами до міського населення входити у склад збройних формувань.

Різноманітні за змістом облятовані документи, які стосуються часу Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Більшість з них стосується владнання фінансових справ львів'ян, які виникали у зв'язку із збором податків на найм та утримання державних військ [10, арк. 357 – 358]. Наведемо документознавчу характеристику кількох документів з того часу. Один з них – це облятований лист великого коронного підскарбія Богуслава Лещинського, до львівського магістрату (*Oblata literar assignacion thesaurary Regni ex pte magistratus Leopoliensis*). Перед дослівним викладом змісту самого листа в акті вказується особа, яка вносила лист для запису у гродську книгу (шляхетний Йоан Хоміцький). Структурно лист складається з таких частин: 1) вступний протокол містить інтитуляцію, особи, яка видала лист. У даному випадку нею був великий коронний підскарбій Богуслав на Лешні Лещинський; 2) контекст документу включає аренгу, що є розповіддю про події, які передували написанню листа коронним підскарбієм. Зокрема у ній йшлося про те, що шляхетні панове райці після засідання Львівської комісії так і не змогли зібрати кошти на оплату найму жовнів, хоча Річ Посполита в цей час особливо потребувала коштів. У результаті міщани заборгували державі 40 тис. злотих, які не мали можливості оплатити. У наррації документу наводилась директива Б. Лещинського у справі вирішення назрілої проблеми. Коронний підскарбій з огляду на те, що збір поборів затверджених на сеймі для найму війська на деякий час відкладався, доручив збір суми Войцеху Снопковському, збирачу податків Перемишльської землі; 3) есхатокл облятованого листа містить дату із зазначенням місця (Львів), часу (12 жовтня 1653 р.) та особи, яка створила лист.

Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького активізувала усі ті оборонні механізми, якими володіло місто як фортеця і як соціальна структура та показала їх у дії. Стосовно подій пов'язаних з облогою міста військами Б. Хмельницького у 1648 та 1655 рр., відклатося ряд документів, частина з яких на сьогодні опублікована. З того часу дійшло листування міщан Львова з шляхтою та представниками влади. Наприклад, у своєму листі варшавському шляхтичу від 7 вересня 1648 р. писар львівського магістрату Самійло Кушевич описав деякі заходи, до яких вдалося місто, аби посилити оборону. У першу чергу львів'яни намагалися одержати військову підмогу від державних військ задля можливої оборони. Чоловічому населенню міста заборонялося покидати межі міських мурів [11, с. 77-78]. Заходи оборони, до яких вдавалися львів'яни, описані і в наступних листах. Оборонці Львова посилити охорону на міських валах, значна роль у стримуванні наступаючих військ ворога відводилась артилерії. Нарешті, у листі описано саму оборону міста. У ході облоги оборона велася спершу з передмість, а після відступу передміщан за міські мури – з валів. Передмістя спалили самі львів'яни задля того, щоб знищити прикриття для ворога. Позитивну роль в обороні відіграла артилерійська стрільба з Високого Замку. З облогою міста військами Б. Хмельницького пов'язане також листування гетьмана з магістратом Львова, яке на сьогодні частково опубліковане [11, с. 84].

Опубліковані окремі документи, що стосуються конфліктології у сфері стосунків між етнічними, релігійними та ремісничими групами Львова. У своїх крайніх проявах конфлікти вирішувались із застосуванням зброї. А це вже явище, яке може слугувати для вивчення військової справи у Львові. Для прикладу, озброєння львівських ремісників детально фіксує скарга львівського православного єпископа

Балабана на католицьку громаду міста Львова за озброєний напад на Юрський собор під час великоднів богослужінь [11, с. 57].

Проблематика військово-оборонної справи у Львові, взаємостосунки міщан із військами, які розквартирувалися у місті чи проходили через його територію, піднімається також в опублікованих джерелах епістолярного типу. Особливістю цих джерел є те, що вони відтворюють конкретне історичне середовище у його повноті, відображають такі сторони історичних подій, про які в інших джерелах не йдеться. Наприклад, у своєму листуванні із львівським магістратом у 1706 р. російський князь О. Меншиков детально виклав умови перебування російських військ у межах Львова [11, с. 92]. У фондах Центрального державного історичного архіву у м. Львові зокрема відклався лист-відповідь московського генерала Меншикова магістратові м. Львова про звільнення міста від постоїв та екзекуції війська. Лист викладений на двох аркушах, скріплений печаткою князя. У вступній частині вказана адресація до генерала кавалерії. Зміст листа поділений на 5 пунктів, де викладені деталі звільнення міста від постоїв російських військ (заборона постоїв у місті та його селах, оплата жовнірами за надане продовольство та послуги ремісників, проведення за звичаєм ярмарків). Есхатокіл листа містить місце написання листа (Жовква) та дату (15 листопада 1706 р.). Лист підписаний Меншиковим [12, арк. 1-2].

Вагомою групою джерел, на основі якої можна вивчити окремі сторінки мілітарної історії Львова є акти вишенського сеймику. Дана група джерел була видана в 20, 21, 23 та 24 томах актів гродських та земських у Львові в 1909 - 1928 рр. Опрацювання та публікацію актів вишенського сеймику здійснив А. Прохаска. Це видання містить рішення сеймикових з'їздів шляхти Руського воєводства, інструкції на сейм послам від Руського воєводства, а також ряд інших документів, які стосуються військово-політичної історії галицьких земель. Загалом комплекс виданих актів вишенського сеймику охоплює період 1572-1772 рр. Матеріал, який увійшов до публікацій земських та гродських, розпорошений у вигляді об'яв у книгах львівського, перемишльського і сяноцького гродських судів.

Шляхту хвилював належний стан укріплень міста Львова. Особливо у часи зовнішньої загрози, внутрішніх смут шляхта клопотала про посилення обороноздатності львівської фортеці, забезпечення її потужною військовою залогою на зразок Кам'янця-Подільського. Подібні петиції у інструкціях на сейм мали місце у 1648, 1659, 1662 рр. [13, с. 42, 246, 277, 343].

На сеймику здійснювався пошук джерел фінансування військової залози Львова та їх ухвалення (1656, 1658), аналогічно шляхта давала свої рекомендації щодо шляхів фінансування львівської фортеці (1659-1664, 1667-1668) [13, с. 196-197, 250, 279, 286-287, 325, 327, 347, 356, 361-362, 385-386, 459, 470].

Окремі в окремих сеймикових актах наводиться загальна картина становища міських укріплень. Так інструкція 1665 р. відмічала, що незважаючи на виділені кошти, не проводяться ремонтні роботи на укріпленнях, які переважно руйнуються [13, с. 407].

У сеймикових ляудах та інструкціях часто згадується львівські Високий та Нижній замок. Шляхта була зацікавлена у високій обороноздатності цих фортець, про що є відповідні петиції до короля (1663, 1664, 1665, 1670). Як правило, відмічалось далеко незадовільне становище цих укріплень. Звертається увага навіть на окремі стратегічні об'єкти у самому замку – криниця. У петиціях наголошувалось на незадовільному стані міських валів, здійснювались прохання про їх відновлення [13, с. 370-371, 385, 407, 433, 434, 546]. Пропонувалися шляхи фінансування для покращення становища цих об'єктів. Становище Нижнього замку більше хвилювало, як хранилище гродських книг. Встановлювались вимоги перед комендантом Високого замку, який мав бути добре осілим шляхтичем [13, с. 434]. Серед інших об'єктів в оборонній інфраструктурі Львова у 1667-1668 рр. шляхта приділяла увагу зміцненню монастиря кармелітів босих [13, с. 459, 470, 471, 475].

Роль Львова як важливої військової фортеці часто виринала у тих сеймикових рішеннях та інструкціях, які стосувалися військового часу. Наприклад, Львів часто фігурує у сеймиковому рішенні від червня 1648 р. Зокрема на сеймиковому зібранні шляхта доручила коронному підскарбію Миколою Остророгу, який очолив повітові війська Руського воєводства привести у порядок укріплення Львова при допомозі спільної шляхетсько-міщанської комісії. Ухвалено, що у разі наступу ворога буде знищено ряд приміських будинків, які примикають до валу. Охорона міських брам і валів мала бути доручена тільки професійним найманим жовнірам, щоби не довіряти оборони підозрілим особам. Сеймик також визнав обидва замки – Високий і Низький недостатньо пристосованими до оборони. М. Остророгу доручалося привести їх до порядку при допомозі бурмиистра Братковського, оскільки львівський староста на той час перебував у татарському полоні [13, с. 2-3]. Загалом "львівським питанням" у сеймиковій ляуді було виділено кілька параграфів (5-9) із 14 прийнятих положень на усьому сеймику. З прийнятих рішень впливає, що у критичних ситуаціях шляхетський сеймик мав широкі повноваження відносно питань оборони Львова і міська влада була змушена приймати їх до виконання. Сеймикове рішення (ляуда), об'ятована у гродських книгах, здобувала силу юридичної дії і поширювалась не лише на шляхетський стан, але й на міста.

Серед сеймикової документації трапляються документи і з королівської адміністрації. Однією із причин скликання королями сеймиків було обговорення належної системи оборони Львова, пошук шляхів фінансування укріплень міста (лист Яна-Казимира від 6 січня 1659 р.) [13, с. 265 – 266].

Поряд із сеймиковою документацією слід також відзначити конституції сейму Речі Посполитої. Львів, а зокрема його укріплення періодично згадується у сеймових ухвалах, адже місто було оборонно-стратегічним пунктом загальнодержавного значення. Як і у випадку із сеймовими ухвалами, у сеймових конституціях питання оборони Львова особливо часто піднімалося під час воєн та прямої військової загрози місту. Налагодженню оборони міста приділялись окремі параграфи конституцій. Розглянемо це на прикладі сеймових конституцій періоду Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Так, після

пережитої у 1648 р. облоги сейм 1649 р. звільнив місто на 10 років від усяких податків і пообіцяв виплатити суму, сплачену міщанами регіментарям [14, с. 135]. Наступний сейм, виходячи із твердження, що “на безпеці міста Львова залежить сила Речі Посполитої” призначив шопове із міських доходів на львівські фортифікації [14, с. 155]. Сейм 1652 р. ухвалив рішення, за яким Львів, який є “оздобою і обороною руських країв”, отримує залогу за державний кошт, одночасно згідно з сеймовим рішенням було постановлено оглянути озброєння та фортифікації міста, а також монастир кармелітів босих [14, с. 172]. Черговий сейм призначив чотирьох ротмістрів, які разом із своїми хороговими мали скласти міську залогу [14, с. 188]. Нарешті сейм 1654 р. констатував, що починаючи з 1648 р. нічого не було зроблено для покращення львівських фортифікацій. Сейм порадив, щоби шопове було направлене на відновлення Високого замку, а міські укріплення були відновлені коштом міста [14, с. 228]. Таким чином, поряд із королівськими рішеннями сейм мав прерогативу у впливі на питання звільнення Львова від деяких податків, зокрема шопового, видавав свої рекомендації стосовно відновлення та побудови міських укріплень, надавав допомогу військом для посилення обороноздатності міста. Всі ці інструменти сейм використовував для однієї мети – забезпечення Львова як важливого оборонного пункту у південно-східній частині держави, що виливалося у відповідно прийняті положення у сеймових конституціях.

Загроза військового вторгнення осман на українські землі примусила звернутися з універсалом до львівського бурмістра, райців, міських урядників і всього населення Львова львівського воєводи Станіслава Любомирського. В універсалі, датованому 20 березня 1634 р. воєвода закликав стати всіх до будівництва та відновлення міських укріплень. Важлива деталь універсалу полягає в тому, що воєвода звертався не лише до осіб, які знаходилися під юрисдикцією міста, але й до замкових, церковних та шляхетських підданих. Щоби обґрунтувати таке звернення, воєвода у своєму універсалі посилається на рішення вишенського сеймику, де як він стверджує, були дозволені усі можливі способи, придатні для оборони країни [15, арк. 179 – 180].

Конфлікт, який розгорівся між львівськими передміщанами, магістратом і королем у 1634 р. з приводу будівництва міських укріплень відобразився не лише у діловодстві магістрату, судових установ чи королівської адміністрації, але й окремих урядовців. Діловодну палітру цього епізоду доповнює універсал львівського воєводи Станіслава Любомирського від 22 червня 1634 р. Форма універсалу є типовою для документів такого роду, містить повну титуляцію особи руського воєводи (Станіслав граф на Вісничу Любомирський, воєвода руських земель, староста сандомирський, спізький, білоцерківський, заторський, добжицький, гжибовський). Універсал адресувався львівським передміщанам. У документі Любомирський стверджував, що передміщани ігнорують свій обов'язок оборони міста. Воєвода наголошує на протиправності таких дій і настійно просить передміщан повернутися до виконання їхніх обов'язків з оборони міста. Воєвода пообіцяв передміщанам своє заступництво перед королем, якщо вони повернуться до робіт, а якщо проігнорують, погрожував направити у передмістя на постій державні війська. Універсал завершується коротким датумом із вказуванням місяця і дати видачі документа (Ланцут, 22 червня 1634 р.) [15, арк. 192]. Втручання воєводи в справу міські пояснюється тим фактом, що цей урядовець мав право нагляду над містами [16, с. 100]. Документ є цікавим з огляду на те, що показує стосунок воєводи до справ оборони міста, а також уявляє механізми владного впливу на забезпечення виконання владних ініціатив з приводу побудови нових укріплень. Показовим у цьому є імператив воєводи із погрозою застосувати військо, але не за прямим призначенням, а в якості об'єкту квартирування.

Ряд універсалів очільника війська польської корони – коронного гетьмана стосуються військової справи у Львові. Більшість універсалів стосуються попередження львівських міщан про військову загрозу з боку ворога, а також накази про приведення в стан боєготовності оборонців міста. Гетьманські універсали відклалися серед документації магістрату Львова. Окремі з них були безпосередньо об'ятовані у міських актових книгах. Об'ятований був гетьманський універсал від 12 березня 1634 р. Універсал коронного гетьмана Станіслава Конецпольського за своєю структурою і логічним викладом поділяється на дві частини. У першій гетьман попереджає про можливе вторгнення на землі Речі Посполитої турецько-татарського війська та повідомляє про затримання татарами коронного посла. У зв'язку з можливою війною гетьман наказує належно підготуватися до можливої оборони, підготувавши належну кількість озброєння та амуніції та продовольства. Крім того гетьман надав розпорядження належним чином укріпити вали та мури. Універсал адресувався бурмістрові, райцям, вйтові, лавникам всьому уряду Львова, а також міщанам та передміщанам [15, арк. 179].

Від зловживань військових Львів, передмістя, а також прилеглі села оберігали як королівські так і гетьманські універсали. Щодо універсалів коронного гетьмана – очільника війська Речі Посполитої, то вони собою являють особливий зразок діловодства, який також стосується піднятої тематики. Прикладом може слугувати універсал від 16 травня 1635 р., виданий Станіславом Конецпольським, який був коронним гетьманом у 1632-1646. Універсал починається із титуляції, яка включає крім самого імені Конецпольського перелік урядів, які він на той час посідав (краківський каштелян, буський, барський, ковельський староста). Універсал, оскільки він є застереженням перед зловживаннями військових у Львові та околицях адресується власне самим військовослужбовцям – полковникам, ротмістрам, капітанам як польського так і чужоземного автораменту, поручників і товаришів корогів і загалом усьому рицарству. Причиною до видачі документа послужив той факт, що в околицях Львова перебували польські війська, які попри заборону квартируватися і збирати продовольство як у Львові, так і його околицях очевидно чинили такі зловживання. Власне у наративі документу міститься пересторога - “аби ніхто не наважувався” вибирати стації і квартируватися в околицях міста. Таку заборону гетьман обґрунтовує, посилаючись у своєму універсалі на відповідні юридичні документи, а це відповідна сеймова конституція, яка звільнила Львів від обтяжливих жовнірських

квартирувань та стацій. Лист завершується попередженням про покарання, які передбачені військовими статутами за порушення універсалу. Есхатолок універсалу супроводжується датуванням, печаткою та гетьманським підписом [15, арк. 206]. Схожим є універсал від 23 вересня 1632 р., однак він чіткіше окреслює територію, звільнену від квартирувань та постоїв війська, відмічаючи Львівське, Галицьке і Краківське передмістя. Причиною такої заборони вказується "оскільки там нікому пристанище заздальгідь не призначалося". Як і в попередньому випадку, лист завершується застереженням про військовий трибунал у разі порушення такого рішення [15, арк. 174]. Деякі гетьманські універсали-звільнення від постоїв, будучи типологічно схожими із вищезгаданими документами, містять звільнення від військових квартирувань, вибирання стацій окремі об'єкти, приналежні до міста. Так універсал від 13 серпня 1632 р. звільняв від стацій і постоїв приналежний до львівського шпиталю Скнилівок Малий [15, арк. 172], ще інші універсали звільняють від грошових та інших стацій села, приналежні до Львова (15 березня 1630 р.) [15, арк. 170]. Універсали часто містять причину звільнення від стації. Наприклад, причиною звільнення у 1622 р. від постоїв військ львівських сіл Клепарова і Голоска був той факт, що вони вже до цього були спустошені через татарські напади, а також через попереднє квартирування у цих селах кільканадцяти хоругв польського війська [15, арк. 155].

Львів був оборонно-стратегічним пунктом, довкола якого вибудовувалася стратегія південно-східних кордонів країни. Становищем міських укріплень цікавилось вище військове керівництво Речі Посполитої. У другій половині XVII ст. Львів приходить у стан економічного занепаду, значно руйнуються міські укріплення. Такий стан речей хвилював тодішнього коронного гетьмана Яна Собеського, адже тоді йшла війна із Османською імперією, а у 1672 р. турки навіть підходили до міських мурів. У своєму листі до краківського єпископа від 12 грудня 1672 р. Я. Собеський скаржився на занепад Високого Замку, значне руйнування міських мурів, відсутність продовольчих запасів на випадок облоги міста [17, с. 10 - 47].

Окремий пласт документації створився внаслідок діяльності різного роду комісій, інспекцій, ревізорів та люстраторів, які діяли з метою оглянути укріплення міста, запаси зброї та пороху чи задля визначення шляхів удосконалення міських укріплень. Комісії починали свою роботу з ініціативи магістрату або короля. Одна із таких комісій діяла за ініціативи Сигізмунда III у 1624 р. серед документації львівського магістрату зберігся лист комісії до львівських передміщан. Документ починається із переліку членів комісії, до складу якої увійшло 6 осіб. Туди увійшли високопоставлені особи, у тому числі галицький каштелян Мартин Казановський, львівський підкоморій Александр Тшебінський, Єремія Залеський, Лещинський, перемишльський писар Феліцій Гроховський, коронний писар Теофіл Шембек. Документ являв собою лист звернення до монахів-францисканів, чий монастир знаходився на території Краківського передмістя. Аби довести легітимність діяльності своєї комісії, її члени посилалися на відповідний декрет короля, у якому вказувались причини скликання та діяльності комісії, а також пояснювали, де саме буде проводитися ревізія і хто підлягає під її юрисдикцію. Отож, люстрація проводилася на території краківського передмістя, а під її діяльність потрапляли не лише передміщани, але й світські і духовні власники будинків і ділянок на передмісті. Комісія посилалася на результати вже попередньо проведеної роботи на краківському передмісті. Було зазначено, що відбулася детальна перевірка забудови передмістя та його околиць, яка констатувала "шкідливість" передміської забудови та укріпленням міста. Зокрема відзначалося надто близьке розташування будинків до міських валів, яка не мала перевищувати 400 локтів. У цій ділянці люстратори суворо заборонили зводити будь які споруди – крамниці, пивниці, дерев'яні чи муровані. Натомість призначення і суть листа зводилися до того, що передміщани і власники ділянок та будинків, визначених у ході попередньої ревізії з'явилися перед членами комісії в ході її наступного перебування у Львові. Лист датований 2 квітня 1624 р. [15, арк. 159-160]. Аналогічний лист від імені комісії був адресований львівським передміщанам-мешканцям Краківського передмістя лише з тою різницею, що був написаний швидше – 20 березня 1624р. [15, арк. 157]. Ці документи являли собою попередження про повторне проведення ревізії, яка мала відбутися 2 травня 1624 р. і виявити, чи були вжиті міри щодо звільнення від забудови території перед міськими укріпленнями. Члени комісії у своїх листах – зверненнях наголошували, що діють від імені короля.

Історія Львова здавна була предметом зацікавлення чисельної когорти вітчизняних, польських та інших іноземних істориків. Наукові пошуки націлювали дослідників історії міста до віднайдення та опрацювання нових історичних джерел, чимало з яких на сьогодні опубліковано. Як наслідок, проблематика військової справи у Львові у другій половині XVII-XVIII ст. підкріплена значним масивом вже опублікованих на сьогодні джерел.

Таким чином, виявлення нових документів щодо оборони Львова у збірках Центрального державного історичного архіву в м. Львові дозволяє встановити нові факти в історії функціонування міста як оборонного центру та детальніше з'ясувати важливі хронологічні та топографічні моменти процесу розбудови міських укріплень. Разом із опублікованими раніше документами нововиявлені пам'ятки давнього діловодства з проблем розвитку оборонних укріплень Львова та військової справи у місті в XIV-XVIII ст. є достатньою джерельною базою дослідження. Сукупний документознавчий аналіз вказаних документів із фонду львівського магістрату, а також окремих актів із львівських гродських судових книг, що знаходяться у Центральному державному історичному архіві у місті Львові дозволяє не лише уточнити хронологію та обставини їх появи, але й обґрунтованіше використовувати інформацію, що міститься в них для характеристики обороноздатності Львова. Згаданий аналіз також допоможе у виявленні та правильному прочитанні нових документальних комплексів.

Джерела та література

1. Дашкевич Я. Р. Адміністративні, судові й фінансові книги на Україні в XIII–XVIII ст. : проблематика, стан і методика дослідження / Я. Р. Дашкевич // Історичні джерела та їх використання. – К.: Наукова думка, 1969. – Вип. 4. – С. 129–171.
2. Купчинський О. Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова / О. Купчинський; НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К.: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1998. – 99 с.
3. Купчинський О. А. З історії створення науково-довідкового апарату до фондів судово-адміністративних установ України XV–XVIII ст. / О. А. Купчинський // Архіви України. – 1976. – № 1. – С. 27–35.
4. Купчинський О. А. Про підготовку каталога судово-адміністративних установ України XV–XVIII ст. / О. А. Купчинський // Архіви України. – 1976. – № 5. – С. 14–21.
5. Sochaniewicz S. Archiwum Krajowe Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie / S. Sochaniewicz. – Lwów: Z drukarni Wł. Lozinskiego, 1912. – 56 s.
6. Центральний державний історичний архів України, м. Львів: путівник / Державний комітет архівів України; ЦДІА України у Львові. – Львів; Київ, 2001. – 389с.
7. Пятяка О. Ділова документація гродських судів України в другій половині XVI-на початку XVII ст. / О. Пятяка // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.) / відп. ред.: В. А. Смолій. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2004. – Вип.4. – С. 448-458.
8. ЦДІАЛ України, ф. 9, оп. 1, спр. 331, арк. 22-23.
9. ЦДІАЛ України, ф. 9, оп. 1, спр. 335, арк. 297.
10. ЦДІАЛ України, ф. 9, оп. 1, спр. 402, арк. 357-358
11. Львів в документах і матеріалах: Збірник документів і матеріалів / У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський, О. А. Кірсанова, Я. С. Лялька, Ф. І. Стеблій, С. М. Трусевиц, Л. С. Федоришин. – К.: Наукова думка, 1986. – 953 с.
12. ЦДІАЛ України, ф. 132, оп. 1, спр. 758, арк. 1-2.
13. AGZ. – Т. XXI. – Lwów, 1911. – 786 с.
14. Volumina legum. – Petersburg, 1859. – Т. IV. – С. 135.
15. ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1., спр. 42, арк. 179-180.
16. Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. Historia państwa i prawa polskiego / J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1984. – 587 s.
17. Kulczycki F. Pisma do wieku i spraw J. Sobieskiego / F. Kulczycki. – Kraków, Akademia Umiejętności, 1880. – 295 s.

Билуцак Т. Н., Шеломенцев-Терский С. В. Анализ архивных документов гродских и земских судов, сеймиков по вопросам обороноспособности города Львова XVI-XVIII в.

В статье проводится историко-документоведческий анализ архивных материалов гродских и земских судов, сеймиков по обороноспособности города Львова XVI-XVIII вв. Судебные акты, касающиеся истории Львова, находятся в двух фондах львовских земских и гродских актов Центрального государственного исторического архива Украины во Львове. Авторы на основе архивных источников проработали комплекс документов, которые дают определенное представление о положении города в ходе войн разных периодов и ведения обороны города.

Ключевые слова: архивный документ, судебные акты, сеймик акты, гродские акты, земские акты.

Bilushchak T. M., Shelomentsev-Tersky S. V. Analysis of archival documents of Grodzki and Ziemski courts and Sejmiks relating to the defensive capacity of Lviv in XVI-XVIIIth century

Historical and documentary research of archival materials of Grodzki and Ziemski courts, Sejmiks on issues of the defense of Lviv in XVI-XVIIIth centuries are conducted in the article. Court acts relating to the history of the city are situated in two fund of Lviv Grodzki and Ziemski courts of the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv. Authors based on archival sources have processed complex documents that give some idea of the situation of the city during different periods of war and maintaining the city's defense.

Keywords: archival document, court records, Sejmik acts, Grodzki acts, Ziemski acts.

910.4(477.75)+908(047.2)"17/18"

С. М. Авсенёва

ЗАПИСКИ ПУТЕШЕСТВЕННИКОВ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА О КРЫМЕ: КЕРЧЬ И ЕЕ ОКРЕСТНОСТИ В ОПИСАНИИ РОБЕРТА ЛАЙЭЛЛА

Записки путешественников являют собой важный исторический источник по истории Украины, Крыма и города Керчи, в частности. Произведен перевод и анализ записок иностранного путешественника, посетившего Крымский полуостров в начале XIX в. На основе данных сочинения английского вояжера Роберта Лайэлла ("Travels in Russia, the Crimea, the Caucasus and Georgia". Vol. I. London, 1825) был рассмотрен отдельный аспект истории Керчи, а именно – состояние и постепенное развитие города с начала его вхождения в состав Российской империи и до момента посещения его путешественником в 1822 г.

Ключевые слова: путешественники, записки, Керчь, Роберт Лайэлл.

Интерес к данной теме исследования обусловлен особой ценностью такого рода исторического источника для истории Украины как путевая литература, которая, несмотря на высокую информативность, до начала XIX века не испытывала пристального внимания исследователей. В некоторой степени это объясняется сложностью поиска, а порой и работы с сочинениями путешественников. Особенно это касается работ иностранных вояжеров. Зачастую исследователи использовали в своих работах далеко не все труды, предпочтение отдавалось наиболее содержательным произведениям. Сочинения же остальных